

Kamil Frąckowiak
Hanna Frąckowiak
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Spoleczno-prawna sytuacja muzułmanki w ujęciu islamu w wybranych aspektach

Słowa kluczowe: kobieta, status społeczno-prawny, muzułmanie, islam, prawa człowieka, prawa kobiet.

Key words: woman, socio-legal status, Muslims, Islam, human rights, women's rights.

Schlüsselworte: Frau, sozial-rechtlicher Status, Muslime, Islam, Menschenrechte, Frauenrechte.

1. Uwagi ogólne na tle Koranu i pism pokrewnych

Temat dotyczący relacji kobieta a islam wzbudza współcześnie wiele kontrowersji. Z jednej strony, powszechnie sądzi się, że islam szykanuje, a nawet prześladowuje kobiety. Z drugiej zaś, część osób twierdzi, że muzułmańskie kobiety mogą same stanowić o sobie, chociaż w inny sposób niż kobiety w społeczeństwach niemuzułmańskich¹. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie statusu współczesnej kobiety w tradycji Islamu.

Islam jest religią monoteistyczną, która opiera się na judaizmie, chrześcijaństwie, elementach kulturowych Starożytnego Wschodu, filozofii hellenistycznej oraz dawnych wierzeniach, obyczajach, obrzędach arabskich². Ta najmłodsza z wielkich religii uniwersalnych objawiona została na Półwyspie Arabskim w VII w. Mahometowi z plemienia Kurajszytów. Poglądy i nauki głoszone przez Proroka

Adres/Adresse/Anschrift: dr Kamil Frąckowiak, mgr Hanna Frąckowiak, Katedra Prawa Karnego Materialnego, Katedra Postępowania Cywilnego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Warszawska 98, 10-702 Olsztyn, kamilfrackowiak@o2.pl

¹ M. Ruthven, *Islam. Bardzo krótkie wprowadzenie*, tłum. K. Pachniak, Warszawa 1998, s. 108.

² M. Gaudefroy-Demombynes, *Narodziny islamu*, Warszawa 1988, s. 7.

arabskiego spisano po jego śmierci i wydano w 644 r. jako Koran³. Święta księga wyznawców islamu zawiera przepisy religijne, prawne i nakazy moralne⁴.

W krajach islamu, ze względu na niezwykle silny wpływ religii i tradycji, problem pozycji i roli kobiety w społeczeństwie muzułmańskim należy rozważać w nieco innym porządku. Przede wszystkim należy wziąć pod uwagę:

- religijno-moralne wskazania islamu,
- ustawodawstwo rodzinne oraz
- tradycje islamiczne, dotyczące różnych aspektów życia rodzinnego.

Te trzy płaszczyzny badawcze nie dają się ściśle wyodrębnić, ponieważ każda z nich jest częścią kulturowej syntezy, w której interpretacja religijna jest głównym składnikiem. Elementy te są ze sobą ściśle powiązane, współzależne od siebie i w dużej mierze tożsame⁵.

Koran i *hadisy*⁶ tworzące *sunnę*, czyli ścieżkę Proroka, stanowią znakomite źródło o sytuacji społeczno-prawnej muzułmanki. Wiele sformułowań Koranu odnosi się do rzeczywistości społecznej świata arabskiego w VII w., dotyczą one m.in. miejsca rodziny w życiu wiernych, ról rodzinnych oraz pozycji kobiety w małżeństwie.

Pozycja kobiety w kulturze islamskiej podlegała zmiennym wpływom różnych przemian obyczajowych, uwarunkowań środowiskowych i stąd znajdujemy zarówno piękne hymny na cześć kobiet, ale także przejawy antyfeminizmu. Od tych sprzeczności nie jest wolny również Koran i *hadisy*. Także Mahomet, któremu przypisuje się następujące słowa: „Z pokus, jakich doświadczyłem, nie znam bardziej szkodliwej niż ta, jaką stanowią dla mężczyzny kobiety”, a także: „Bóg stworzył świat ku radości wiernych, ale tym, co jest na nim najradośniejsze, jest uczciwa kobieta”⁷.

Należy zaznaczyć, że w Arabii przedislamskiej mężczyzna posiadał autorytet absolutny i niepodważalny. Islam naruszył tę zasadę, przyznając także kobiecie

³ KORAN [arab.], święta księga islamu, którą Allah miał objawić Mahometowi za pośrednictwem archanioła Gabriela; objawienie zawarte w Koranie Prorok głosił w l. 610–32 w Mekce i Medynie; zostało ono spisane za kalifa Usmana (644–56) i tę wersję uznano za ostateczną i obowiązującą (kanoniczną); Koran zawiera przepisy dogmatyczne, kultowe i rytualne, nakazy moralne, przepisy prawa karnego i cywilnego oraz wiele opowieści zarówno z życia Mahometa i legend arabskich, jak i ze Starego Testamentu i chrześcijańskiej literatury apokryficznej, *Encyklopedia PWN*, http://encyklopedia.pwn.pl/37271_1.html (8.07.2012).

⁴ Por. A. Mrozek, *Koran a kultura arabska*, Warszawa 1967; D. R. Piwińscy, *Wzór osobowy muzułmanina i system wartości w Koranie*, *Kultura i Społeczeństwo* 3 (1977), s. 173–178.

⁵ E. Puchnarewicz, *Pozycja społeczna współczesnej kobiety arabskiej. Przykład Egiptu*, w: Z. Górczyńska (red.), *Płeć – Kobieta – Feminizm*, Gdańsk 1997, s. 166.

⁶ HADISY – relacje o działalności i zachowaniu Mahometa, przekazane przez jego żony i towarzyszy; zebrane i opracowane w VIII w. przez El Bokharięgo.

⁷ Cyt. za: Z. Lew-Starowicz, *Encyklopedia erotyki*, Warszawa 2002, s. 295.

pewne prawa. Koran np. wyraźnie zabrania uśmiercania niemowląt płci żeńskiej⁸, które w epoce przedislamskiej bezkarnie grzebano żywcem po urodzeniu⁹ z obawy przed ubóstwem, czemu dowodzą następujące wersy: „[...] I nie zabijajcie waszych dzieci z obawy przed niedostatkiem. My im damy zaopatrzenie, podobnie jak wam. Zaiste zabijanie ich jest wielkim grzechem!”¹⁰.

Islam przyznał kobiecie prawa, których nie posiadała w okresie przedmuzułmańskim. Przede wszystkim nadał równy status kobietom i mężczyznom w społeczności wierzących: „Ja nie pozwolę zginąć żadnemu uczynkowi tego spośród was, który czyni dobro, czy będzie to mężczyzna czy kobieta”¹¹. Koran nie mówi o żadnej nierówności w sensie duchowym i jest adresowany zarówno do mężczyzn, jak i do kobiet – które podobnie jak mężczyźni – będą odpowiadać za swe uczynki na Sądzie Ostatecznym¹²: „Zaprawdę – muzułmanie i muzułmanki, wierzący i wierzące, prawdomówni i prawdomówne, cierpliwi i cierpliwe, [...] wspominający Boga często i wspominające – przygotował dla was Bóg przebaczenie i nagrodę ogromną”¹³.

Kobieta zrównana z mężczyzną w świetle religii i prawa, w praktyce nadal odsunięta jest od udziału w życiu społecznym¹⁴. Powyższe uprawnienia kobiet zawarte w Koranie świadczą o tym, że islam, w czasach gdy ta religia się kształtowała, spełniał wobec swoich wiernych rolę postępową. Normy moralno-religijne porządkowały, a wielu wypadkach łagodziły obyczaje plemienne Arabów. Koran nakazał oddawać kobietom cześć i szacunek oraz troszczyć się o ich wygody¹⁵. Jednakże akcentując model rodziny patriarchalnej, w wielu zapisach Koran wskazuje na władczość ojca, brata oraz męża.

Kobieta w islamie już od początku swego życia określana jest jako istota słaba, bezbronna i wrażliwa, a zatem zależna od woli mężczyzny. Rozróżnienie płci opiera się na upodobaniu sobie przez Boga mężczyzny. W IV surze Koranu zatytułowanej „Kobiety” czytamy: „Mężczyźni stoją nad kobietami ze względu na to, że Bóg dał wyższość jednym nad drugimi, i ze względu na to, że oni rozdają ze swego majątku. Przeto cnotliwe kobiety są pokorne i zachowują w skrytości to, co zachował Bóg. I napominajcie te, których nieposłuszeństwa się boicie, pozostawiając im to, co Bóg chce. Bóg jest wszechwiedzący, wszechmogący”.

⁸ W Tunezji do dziś zdarzają się przypadki pozostawiania niemowląt płci żeńskiej w szpitalach. Do sytuacji takiej dochodzi wówczas, gdy kobieta rodzi piątą lub szóstą córkę, a rodzina przeżywa trudności finansowe.

⁹ A. Barska, *Status kobiety w tunezyjskim systemie obyczajowo-obrzędowym*, Opole 1994, s. 42.

¹⁰ Koran, tłum. J. Bielański, Warszawa 1986, sura XVII, w. 31, s. 337.

¹¹ Ibidem, sura III, w. 195, s. 91.

¹² M. Ruthven, op. cit., s. 110.

¹³ Koran, sura XXXIII, w. 35, s. 505.

¹⁴ B. Zaorska, *W cieniu islamu*, Niepokalanów 1991, s. 40.

¹⁵ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 168.

stawiajcie je w łożach i bijcie je! A jeśli są wam posłuszne, to starajcie się nie stosować do nich przymusu”¹⁶.

Dla złagodzenia tego przepisu przytacza się wypowiedzi Proroka, a także prawników muzułmańskich, mówiące o tym, że należy wyczerpać wszystkie inne środki: łagodniejszej perswazji, napominania, pozostawiania kobiety w samotności, a dopiero w ostateczności, kiedy tamte środki nie skutkują, należy ją ukarać fizycznie¹⁷.

W Komentarzu do Koranu Abu al-A'la al-Mawdudi pisze: „Chociaż Prorok, pokój mu, pozwolił mężczyźnie wymierzać kary fizyczne własnej żonie, uczynił to niechętnie i nie przestał okazywać odrazy wobec takich postępków. Nawet w przypadku, kiedy to jest konieczne, Prorok, pokój mu, nakazał mężczyźnie, aby nie bił kobiety w twarz ani też nie bił jej zbyt mocno, ani nie używał niczego, co mogłoby pozostawić ślady na jej ciele”¹⁸. Mężczyzna ma zatem obowiązek zaspakajania potrzeb żony, siostry czy córki, czuwania nad ich postępowaniem, a w razie potrzeby korygowania ich niewłaściwej postawy.

Kobiety należy traktować jako osoby słabsze, z ograniczonym do nich zaufaniem. Nieufność tę potwierdzają przepisy koraniczne, które wyraźnie mówią, że zamiast zeznania jednego mężczyzny, mogą świadczyć dwie kobiety¹⁹.

W muzułmańskim kręgu kulturowym, zarówno w życiu rodzinnym, jak i publicznym, obowiązuje separacja płci. Zamknięty świat domostwa jest przeznaczony kobietom, podczas gdy ulica i obszar poza murami przynależy mężczyźnie²⁰. Nakaz ten funkcjonował jako ochrona przed niebezpieczeństwami, jakie kryła w sobie przestrzeń otwarta²¹.

Pozycja kobiet arabskich, wynikająca z przepisów Koranu i *hadisów*, jest określana nie tyle przez prawa skierowane bezpośrednio do nich samych, co przez nakazy skierowane do mężczyzn, określające ich obowiązki i odpowiedzialność za żony oraz krewne.

Prawo w krajach islamskich nie opiera się jednak tylko na Koranie i *hadisach*, ale zawarte jest również w dokumentach, takich jak: Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka z 19 września 1981 r. (PIDPC) oraz projekt Karty Praw Człowieka i Ludu w Świecie Arabskim z 1988 r. (KPCiL)²². Z uwagi na

¹⁶ Koran, sura IV, w. 34, s. 99.

¹⁷ J. Bielawski, *Komentarz do Koranu*, w: Koran, s. 861.

¹⁸ Ishak Ansari Z. (tłum., red.), *Islamie Foundation*, Leicester 1989, s. 36. Cyt. za: M. Ruthven, *Islam*, s. 111.

¹⁹ Koran, sura II, w. 282, s. 58.

²⁰ Koran, sura XXXIII, w. 33, s. 504.

²¹ A. Barska, op. cit., s. 46.

²² Treść obu dokumentów w języku polskim udostępniona i przetłumaczona przez prof. Tadeusza Jasudowicza.

specyficzne powiązania pomiędzy religią a prawodawstwem w krajach muzułmańskich, państwa te przyznają, że występują duże trudności w przystosowaniu uznanych międzynarodowych standardów dotyczących praw człowieka do prawa islamskiego.

We wprowadzeniu do PIDPC sekretarz generalny Salem Azzam podkreślił, że „Islam przyniósł ludzkości idealny kodeks praw człowieka, który ma czternaście stuleci. Prawa te mają za swój przedmiot nadanie ludzkości honoru i godności, a także wyeliminowanie wyzysku, przemocy i niesprawiedliwości. W islamie prawa człowieka są solidnie zakorzenione w przeświadczeniu, że Bóg jest autorem Prawa i Źródła wszystkich praw człowieka. Z uwagi na ich boskie pochodzenie, żaden przywódca ani rząd, żadne zgromadzenie ani władza, nie mogą ograniczać, znosić ani w jakikolwiek sposób naruszać praw człowieka nadanych przez Boga”.

Azzam zauważył jednak, że prawa człowieka są naruszane również w krajach świata muzułmańskiego, dlatego też Deklaracja ta powinna być impulsem do wierności, troski oraz zdecydowania w bronienu tych praw, praw które zostały nadane ludności muzułmańskiej przez samego Boga.

Deklaracja islamska oparta jest na Koranie i *Sunnie*²³, a termin „prawo” używany w tekście oznacza *Shari'at*²⁴, „tj. ogół nakazów wywodzących się z Koranu i *Sunny* oraz wszelkie inne prawo wywiedzione z tych dwu źródeł za pośrednictwem metod uznanych za ważne w orzecznictwie islamskim”²⁵.

Już w samej preambule zawarte są przepisy dotyczące równości i niedyskryminacji w porządku islamskim, „w którym wszystkie istoty ludzkie są równe, żadna zaś nie ma przywileju ani nie podlega ograniczeniom czy dyskryminacji z samego tylko względu na jej rasę, jej kolor skóry, jej płeć, jej pochodzenie lub jej język”, wszyscy są również równi wobec prawa²⁶.

Prawo do równości i zakaz wszelkiej dyskryminacji zawarte są również w art. III PIDPC, który stanowi w punkcie a): „Wszystkie osoby są równe wobec

²³ SUNNA [arab.], w islamie tradycja Mahometa, która obejmuje zbiór opowieści (hadis) dotyczących postępowania Proroka, jego wypowiedzi i opinii na temat wiary oraz zachowania się muzułmanów; sunna jest źródłem wiedzy religijnej i podstawą prawa muzułmańskiego (szari'at); jej autorytet uznają wszyscy muzułmanie, różnice są związane z jej interpretacją; większość, nazywająca siebie sunnitami, uznaje tylko tradycję Proroka, szyici dołączają do niej tradycję własnych imamów studia nad sunną są podstawą teologii i prawa islamu; *Encyklopedia PWN*, http://encyklopedia.pwn.pl/71463_I.html (8.07.2012).

²⁴ SZARI'AT [arab.], szari'a, prawo muzułmańskie; zbiór zasad i przepisów porządkujących wierzenia, przekonania, postawy moralne i działania wyznawców islamu; według muzułmańskich teologów i prawników szari'at [„słuszna ścieżka”] jest dziełem Boga, zostało objawione prorokom islamu i w związku z tym stanowi część wiary muzułmańskiej obowiązującej wszystkich członków gminy; w islamie nie ma rozdziału między prawem o charakterze świeckim a zasadami religii, czyli między prawem a teologią, *Encyklopedia PWN*, http://encyklopedia.pwn.pl/72178_1.html (8.07.2012).

²⁵ Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka, *Uwagi wyjaśniające*.

²⁶ Powszechna Islamska..., *Preambuła*, pkt g), i), v).

Prawa oraz mają prawo do równych możliwości i równej ochrony Prawa”. Równouprawnienie zaś obu współmałżonków gwarantuje art. XIX pkt *b*): „Każdy z partnerów związku ma prawo do szacunku i do uwzględnienia go przez drugiego”. Jednakże to na mężu, a nie żonie, spoczywa obowiązek utrzymania rodziny, o czym świadczy treść art. XIX pkt *c*): „Każdy mąż – stosownie do swoich środków – zobowiązany jest do utrzymywania swojej żony i swoich dzieci”.

Kolejne punkty tego artykułu traktują o prawie macierzyństwa do poszanowania i szczególnej troski (art. XIX pkt *g*)), o równym podziale obowiązków i odpowiedzialności mężczyzn i kobiet w łonie rodziny (art. XIX pkt *h*)) oraz o zakazie zmuszania kogokolwiek do zawarcia małżeństwa wbrew jego woli (art. XIX pkt *i*)).

Artykuł XX dotyczy praw kobiety zamężnej, która ma prawo:

- „a) żyć w domu, w którym żyje mąż;
- b) otrzymywać środki konieczne do utrzymania poziomu życia, który nie byłby niższy od poziomu życia jej współmałżonka, zaś na wypadek rozwodu – do otrzymywania przez okres legalnego oczekiwania (*‘Iddah*)²⁷ środków utrzymania kompatybilnych z zasobami jej męża, dla siebie samej, jak też dla dzieci, które ono żywi lub nad którymi sprawuje pieczę; [...];
- c) domagać się i uzyskiwać rozwiązanie małżeństwa (*Khul’a*) zgodnie z przepisami Prawa; prawo to uzupełnia jej prawo do domagania się rozwodu przed sądami;
- d) dziedziczyć po swoim mężu, po swoich rodzicach, po swoich dzieciach oraz po innych osobach krewnych, zgodnie z Prawem;
- e) do ścisłej poufności ze strony swojego męża lub swego byłego męża, [...] jeśli chodzi o informacje, która mogłaby być na jej temat uzyskana, a której ujawnienie mogłoby być szkodliwe dla jej interesów. Takie same zobowiązanie ciąży na mej w stosunku do jej małżonka albo jej byłego małżonka”.

W „Uwagach wyjaśniających” czytamy również, że „termin »osoba« ogarnia jednocześnie płęć męską i płęć żeńską”, co świadczy o równouprawnieniu kobiet i mężczyzn w islamie, jeśli nie jest to sprzeczne z prawem, a więc z Koranem i *Sunną*.

Prawnicy arabscy spotkali się na zaproszenie Międzynarodowego Instytutu Studiów Wyższych w Naukach Karnych w Syrakuzach we Włoszech i przygotowali projekt Karty Praw Człowieka i Ludu w Świecie Arabskim, apelując do obywateli Narodu Arabskiego o przyjęcie go jako wspólnego ideału do osiągnięcia.

Karta już w Preambule przyznaje wszystkim ludziom, a więc zarówno kobietom, jak i mężczyznom, równe i niezbywalne prawa, które stanowią podstawę

²⁷ *‘IDDAH* – okres oczekiwania wdowy lub rozwiedzionej, w którym nie powinna ona ponownie wychodzić za mąż.

wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie. Kolejne postanowienia odnoszące się do zasady równości i niedyskryminacji odnajdujemy w art. 12, którego punkt 1 stanowi: „Wszystkie osoby są równe wobec prawa, bez dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, urodzenie, pochodzenie narodowe, język, religię lub poglądy”, a punkt 2: „Wszystkie osoby są równe przed sądami”. Zatem wszystkie prawa te przysługują również kobietom.

W małżeństwie i rodzinie KPCiL również gwarantuje równe prawa, wyrażając to w art. 14: „Każdy ma prawo do założenia rodziny. Małżeństwo może zostać zawarte jedynie na podstawie wolnej woli i za pełną zgodą potencjalnych współmałżonków”. Dodatkowo prawo chroni kobiety-matki w art. 15, w którym czytamy: „Państwo zapewni troskę i ochronę matek i dzieci”.

Karta przyznaje także równe prawo do obywatelstwa, każdy ma również prawo „do przekazania swego obywatelstwa swoim dzieciom, bez dyskryminacji pod tym względem między mężczyznami i kobietami”, które to uregulowanie zawarte jest w art. 36.

Oba dokumenty, spełniając międzynarodowe wymogi, przyznają równe prawa i nakładają równe obowiązki na kobiety i mężczyzn bez jakiegokolwiek dyskryminacji.

W schemacie funkcjonowania tradycyjnej, patriarchalnej rodziny (silna władza mężczyzny, podporządkowanie młodszych starszym, rozdział płci), kobiety, zgodnie z zaleceniami islamu, zajęły stosunkowo wysoką pozycję. Ich prestiż rośnie z upływem lat oraz kiedy zostają matkami kolejnych synów. Dlatego też stare matki znajdują się na szczycie piramidy²⁸ społecznej świata muzułmańskiego.

2. W sprawie tradycji islamskich oraz ich implikacji

Postępowanie muzułmanina tak w życiu prywatnym, jak i społecznym nie jest tylko uzależnione od jednej księgi – Koranu. Już pięćdziesiąt lat po śmierci Proroka zorientowano się, że nauki zawarte w Koranie nie są wystarczające dla rozwijającego się społeczeństwa muzułmańskiego. Zaczęto więc zbierać *hadisy* - przekazy o tym, co w danej sytuacji Prorok mógłby uczynić lub powiedzieć, względnie milcząco aprobować. W ten sposób powstała *Sunna*, czyli tradycja pozwalająca kształtować bardziej szczegółowo osobiste życie muzułmanina na przykładzie samego Mahometa.

Hadisy zebrane w ciągu dziesięcioleci wypełniły sześć opasłych tomów. Właśnie w tych tekstach kanonicznych znalazło się najwięcej nieprzychylnych

²⁸ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 169.

sformułowań pod adresem niewiast²⁹, choć nie brakuje i przychylnych, bowiem Prorok przywiązywał dużą wagę do poprawy losu kobiet, ich pozycji w społeczeństwie oraz zapewnienia im równego i sprawiedliwego traktowania, jak również tego, by zwracano się do nich z szacunkiem³⁰.

Wiele przepisów Koranu, jak również wiele *hadisów* dotyczy szacunku do kobiet i ich obrony. Niedostosowanie się do nakazów pociąga za sobą sankcję religijną: „Prawa kobiet są święte. Patrz aby zachowane były prawa przysługujące kobietom”³¹, oraz „Okazywanie dobroci niewiastom stanowi osłonę przed ogniem piekielnym”³². Niektóre z *hadisów* miały lżejszą wymowę, sugerowały jedynie, że: „Muzułmaninowi nie wolno nie lubić żony. Jeżeli niezadowolony jest z jakiejś jej wady, to niech się cieszy inną, dobrą jej cechą”³³.

Hadisy budzą wiele wątpliwości w zakresie omawianego tematu. Według nich kobiety mają zarazem prawa i przywileje, ale też obowiązki i ograniczenia. Muzułmański system wartości zawarty w *hadisach* akcentuje w wielu miejscach dominację mężczyzny nad kobietą: „Wobec kobiety największe prawa ma jej mąż”³⁴. Jeden z *hadisów*, podobnie jak Koran, potwierdza wyższość mężczyzny nad kobietą w sferze prawnej, która polega na tym, że świadectwo mężczyzny znaczy tyle samo co dwóch kobiet. *Hadis* ten jest bardzo rozpowszechniony w środowiskach mużułmańskich, choć jego autentyczność jest raczej dyskusyjna. Stwierdza się w nim, że „kobieta jest niedoskonała w wierze i w inteligencji”³⁵.

Kobiety bywają traktowane także jako przedmiot, co bywa usprawiedliwane rzekomo wypowiedzianą przez Proroka maksymą: „Cały świat jest towarem, lecz najlepszym towarem jest cnotliwa kobieta”³⁶.

Również zasadę separacji płci potwierdza i uzasadnia jeden z *hadisów*: „Mężczyzna nie powinien pozostać nigdy sam w towarzystwie obcej mu kobiety (legalnie zakazanej dla niego – *haram*)”³⁷. W świecie islamskim panują bardzo restryktywne zasady zachowania czystości, każdy mużułmanin przed modlitwą musi dokonać rytualnych ablucji, w przeciwnym wypadku jego modlitwa nie będzie przyjęta przez Boga. Bardzo popularne są więc łaźnie publiczne (*hama-my*), w których, tak ja wszędzie, bardzo ściśle przestrzegana jest separacja płci. Wyznaczone są godziny dla kobiet i mężczyzn, i nie do pomyślenia jest, aby ich drogi mogły się tu przeciąć.

²⁹ W. Michalska-Krajewska, *Tajemnice haremu. Kobieta w świecie islamu*, Warszawa 2003, s. 32.

³⁰ *Życie Świętego Proroka Mauhammada*, Islam International Publications LTD, 1994.

³¹ *Al Islam. Hadisy*, tłum. imam M.T. Żuk, Warszawa 1984, h. 239.

³² *Ibidem*, h. 236.

³³ *Ibidem*, h. 242.

³⁴ Mahomet, *Mądrości proroka (hadisy)*, wybór i tłum. J. Danecki, Warszawa 1993, s. 96.

³⁵ Cyt. za: S. K. Samir, *Islam. Sto pytań*, tłum. K. Klauza, Warszawa 2004, s. 69.

³⁶ Mahomet, *Mądrości proroka...*, s. 97.

³⁷ *Ibidem*, s. 98.

Właśnie te zasady czystości przewidują, że mężczyzna nie może pozdrowić kobiety, gdyż ta mogłaby być w okresie menstruacji. Jest ona wtedy nieczysta, a dotknięcie jej w takim stanie czyni człowieka nieczystym³⁸.

Źródłem wszelkiego prawa w islamie jest Bóg. Wymaga On od człowieka poszanowania swego prawa: całkowitego posłuszeństwa woli Bożej, wyrażonej w Koranie i w *Sunnie*. Z tych dwóch podstawowych źródeł wypływa *szari'at*, prawo islamskie, które posiadając autorytet objawienia, staje się najwyższe względem jakiegokolwiek prawa stanowionego przez człowieka. Z tego względu *szari'at* pojmuje się jako doskonały wyraz woli Bożej zapewniający ludziom właściwą organizację społeczeństwa³⁹.

Główne miejsce w prawie *szari'atu* zajmują reguły zachowania się i religijno-moralne kryteria. Najbardziej rozwiniętą gałąź tego prawa zajmują prawa statusu osobowego. W skład prawa osobowego i rodzinnego, zawierającego normy rytualnego oraz religijnego zachowania się, wchodzi: małżeństwo, rozwód, pokrewieństwo, materialne zabezpieczenie rodziny, obowiązek wychowania dzieci, testament, sposób dziedziczenia i opieka⁴⁰.

3. Wybrane aspekty statusu kobiety w ujęciu islamu

3.1. Dostęp do posług religijnych i prawo do modlitwy

W okresie życia Proroka prawo do modlitwy w miejscach świętych miały tak samo kobiety, jak i mężczyźni – pierwsze przecież towarzyszyły mu w modłach, co zresztą udowadnia sura XXXIII nosząca tytuł „Frakcje”, w wersecie 35⁴¹. Ale już po dwóch wiekach od śmierci Proroka żadna kobieta nie przekroczyła progu meczetu, by razem z mężczyznami oddawać hołd Bogu. Nic też dziwnego, że wtedy znaleźli się uczeni, którzy twierdzili, że sam Prorok miał usprawiedliwiać tę decyzję, mówiąc: „Stałem przed drzwiami raju i większość z tych, którzy tu wchodziłi to byli wierni i stałem przed wejściem do piekła, a ci, którzy tam wchodziłi to były przeważnie kobiety”⁴².

Wykluczenie kobiet z życia publicznego w najważniejszych ośrodkach muzułmańskich w nieunikniony sposób doprowadziło do wykluczenia ich również

³⁸ S.K. Samir, op. cit., s. 25.

³⁹ Ibidem, s. 55.

⁴⁰ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 170.

⁴¹ „Zaprawdę – muzułmanie i muzułmanki, wierzący i wierzące, prawdomówni i prawdomówne, cierpliwi i cierpliwe, pokorni i pokorne, dający jałmużną i dające jałmużną, poszczący i poszczące, zachowujący czystość i zachowujące, wspominający Boga często i wspominające – przygotował dla was Bóg przebaczenie i nagrodą ogromną”, Koran, s. 505.

⁴² Cyt. za: W. Michalska-Krajewska, op. cit., s. 30.

z życia religijnego. Na przykład w Kairze – jak opisywał w 1820 r. Edward Lane – kobiety nie mogły modlić się obok mężczyzn w meczetach, gdyż „muzułmanie twierdzą, że obecność kobiet może zainspirować zupełnie inny rodzaj pobożności niż ta, która jest wymagana w miejscu poświęconym Bogu”⁴³. Wykluczenie kobiet z udziału w życiu publicznym i religijnym miało też związek z tabu nieczystości w czasie menstruacji, po narodzinach dziecka i kontaktach z młodszymi dziećmi. Zbiory *hadisów* zawierają szczegółowe wyliczenia rytualnych nieczystości. Generalnie zasady te dotyczą głównie kobiet⁴⁴. Kobieta podczas menstruacji jest traktowana jako nieczysta i dlatego nie może wypełniać rytuału modlitewnego. Ma natomiast obowiązek wykonać go w inny dzień. To samo dotyczy postu: kobiety w okresie menstruacji w trakcie Ramadanu są uważane za nieczyste i dlatego nie mogą pościć. Winny natomiast pościć dodatkowo w ciągu roku⁴⁵.

Meczеть jest w islamie pierwszą i najważniejszą instytucją. Kobiety mogą chodzić do meczetu na różnego rodzaju modlitwy, by słuchać wykładów, na czuwanie nocne lub na inne zajęcia. Warunkiem jest niemieszanie się z mężczyznami oraz nieużywanie perfum. Podczas modlitwy szeregi mężczyzn stoją z przodu, a szeregi kobiet z tyłu. Dbając o czystość umysłu podczas modlitwy, Prorok powiedział: „Najlepsze szeregi mężczyzn to pierwsze, a najgorsze to ostatnie. Natomiast najlepsze szeregi kobiet to ostatnie, a najgorsze pierwsze”.

Nie oznacza to, że ostatnie szeregi mężczyzn i pierwsze kobiet są grzeszne, bowiem każde przebywanie w meczecie jest dobrem i zostanie wynagrodzone. Kobiety nie mają, tak jak mężczyźni, obowiązku uczestniczenia w modlitwach w meczecie, mają jednak do tego pełne prawo i nie można im zabronić chodzenia do meczetu, jeśli tego pragną. Prorok powiedział: „Modlitwa kobiety w domu jest lepsza niż jej modlitwa w meczecie”. Daje to kobietom możliwość poświęcenia jak największej ilości czasu na sprawy domowe i rodzinne.

W bardziej tradycyjnych kręgach społecznych religijność kobiet znajduje wyraz w praktykach niepochowalanych przez pobożnych, takich jak kult *zarów*, czyli kult ekstatycznego opętania, szeroko rozpowszechniony w Egipcie i Afryce Północnej⁴⁶.

3.2. Dziedziczenie

Do sukcesji majątkowej według dawnych obyczajów miał prawo wyłącznie mężczyzna. Koran zmodyfikował to ustalenie, dopuszczając także kobietę do przejmowania spadku: „[...] i kobietom przypada część tego, co pozostawili jej

⁴³ E. Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, Londyn 1836, s. 82. Cyt. za: M. Ruthven, op. cit., s.122.

⁴⁴ M. Ruthven, op. cit., s. 122.

⁴⁵ S.K. Samir, op. cit., s. 23.

⁴⁶ M. Ruthven, op. cit., s. 123.

rodzice i krewni [...] synowi przypada udział podobny do udziału dwóch córek⁴⁷. Kobiecie należy się połowa tego, co mężczyźnie: „Jeśli mężczyzna zginie, nie mając dziecka, a ma on siostrę, to jej przypada połowa tego, co on pozostawił [...]. A jeśli ma braci i siostry, to mężczyźnie przypada udział dwóch kobiet⁴⁸. Fakt ten niewątpliwie wyróżniał muzułmankę, stawiając ją w pozycji uprzywilejowanej w porównaniu np. z Francuzką, która prawo do dziedziczenia otrzymała w okresie rewolucji francuskiej, a zatem dopiero w XVIII w., czyli tysiąc lat później.

Przy spadkobraniu kobieta otrzymuje po krewnych w linii męskiej połowę tego, o mógłby otrzymać mężczyzna. Córka np. dziedziczy po ojcu połowę spadku swego brata i podobnie żona dziedziczy po mężu połowę tego, co on może odziedziczyć po niej: „I wam przypada połowa z tego, co pozostawiły wasze żony, jeśli nie mają dziecka. A im przypadnie czwarta część z tego, co wy zostawicie, jeśli nie macie dziecka⁴⁹. Pozostawienie mężczyznom większej części majątku wynika z ich funkcji opiekuńczej, jaką spełniają w rodzinie tradycyjnej, paternalistycznej. Islam nakłada na nich obowiązek łożenia na utrzymanie kobiet, wspomaganie ich po rozwodzie przez byłych mężów, ojców lub braci⁵⁰.

3.3. Wykształcenie

Artykuł XXI Powszechnej Islamskiej Deklaracji Praw Człowieka stanowi, że: „Każda osoba ma prawo do uzyskania wykształcenia, stosownie do jej naturalnych zdolności”. Troska o zabezpieczenie kobiet nie tylko na tym świecie, ale i na tamtym, zaczynała się w ich życiu bardzo wcześnie, poprzez odpowiednią edukację: „kto ma córkę, niechaj wychowuje ją jak najlepiej, niechaj jak najlepiej kształci i obdarza tymi boskimi łaskami, jakie sam posiadał, w ten bowiem sposób ochroni się przed ogniem piekielnym⁵¹ – mówi Prorok w jednym z *hadisów*.

Tuż przed śmiercią Prorok wystosował apel do muzułmanów, aby traktowali zawsze kobiety z troską i uprzejmością. Prorok często powtarzał, że jeżeli mężczyzna ma córki i stara się te córki wykształcić, ponosząc duże nakłady na ich wychowanie, Bóg oszczędzi mu piekielnych katuszy⁵².

Stopień edukacji kobiety muzułmańskiej wpływa na kształtowanie w domu – psychologiczne, kulturalne i społeczne. Wykształcone żony i matki zaszczepiają

⁴⁷ Koran, sura IV, w. 7, 11, s. 93–94.

⁴⁸ Koran, sura IV, w. 176, s. 125.

⁴⁹ Koran, sura IV, w. 12, s. 95.

⁵⁰ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 169.

⁵¹ Mahomet, *Mądrości proroka...*, s. 96.

⁵² *Życie Świętego Proroka...*, s. 230.

aspiracje edukacyjne swoim dzieciom. Badania przeprowadzone pośród chłopców w egipskich szkołach potwierdziły, że najważniejszym czynnikiem wpływającym na przekonanie, że kobiety mają się uczyć, było wykształcenie ich matek. Jeżeli matki chłopców były analfaberkami, to ich synowie byli przeciwko nauce dziewcząt. Jeśli zaś matka chodziła do szkoły, byli oni przekonani o potrzebie nauki dla swych koleżanek⁵³.

W Egipcie np. zrezygnowano z oddzielnych szkół dla dziewcząt i chłopców. Nauczanie na poziomie podstawowym jest koedukacyjne i jego obowiązek został w 1970 r. przedłużony do 15 roku życia. W ten sposób dziewczęta zostały włączone w proces społecznej socjalizacji. Koedukacja osłabia w pewnym stopniu rozdział płci, który w tradycji obowiązuje dziewczęta począwszy od pierwszej miesiączki. W Egipcie do szkół podstawowych uczęszcza 60% chłopców i 40% dziewcząt⁵⁴.

Kobiety miejskie i wykształcone, szczególnie te z rodzin klasy wyższej, stanowią elitę, mającą znaczną autonomię. Kobiety z tych środowisk dłużej się kształcą, później wychodzą za mąż, częściej pracują zawodowo, inaczej niż to jest w tradycji, spędzają czas wolny⁵⁵.

Przykład prosto z Algieru: w godzinach rozpoczynania zajęć, przed bramą uniwersytecką zatrzymują się samochody, z których wysiadają znajdujące się pod opieką ojców lub braci studentki. Często oczekują na nie również po wykładach, chociaż mogłyby wrócić do domu autobusem zatrzymującym się naprzeciw bram uniwersyteckich. Mimo że obowiązek nauki istnieje także dla dziewcząt, jednak procent uczęszczających do szkół jest wciąż niezadowalający, nawet w dużych miastach. Zewnętrzne przejawy emancypacji nie znajdują odbicia w głębszych warstwach obyczajowości. Nadal kierowanie losem dziewczyny należy do ojca, brata, wreszcie męża i zwykle wcześniej porzucają one szkołę, aby w domu, pod opieką matki, uczyć się prowadzenia gospodarstwa. Często jest również tak, że kobiety, które rozpoczęły pracę zawodową, rzucają ją, gdyż mąż żąda tego w umowie przedślubnej⁵⁶.

Często też dziewczyna, podejmując studia, ma na celu głównie wyjście za mąż. Koedukacja na uczelni pozwala jej na czasowe rozluźnienie kleszczy społecznych, w jakich żyła dotychczas. Trwa to jednak krótko, bo do momentu zawarcia małżeństwa.

Mimo że kobiety zajęły już miejsca w ławkach uniwersyteckich, a uczelnie stały się wizytówką społeczeństwa muzułmańskiego, które chce być nowoczesne,

⁵³ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 179.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ B. Zaorska, op. cit., s. 57.

to jednak kobieta, choć zrównana z mężczyzną w świetle religii i prawa, pozostaje wciąż w cieniu, przestrzegając różnych tabu, jak separacja płci, zasłanianie się *haikiem*, dziewictwo nowo poślubionej⁵⁷.

3.4. Praca zawodowa

Pracujące dziewczęta na rynku małżeńskim są rozpoznawane jako mniej cenne, w odwrotności do tych, które zamknięte w domu gwarantują cnotę. Te, które pracują, pomniejszają swoje szanse wyjścia za mąż. Pracujące dziewczęta w Egipcie mieszkają ze swoimi rodzinami aż do zamążpójścia, oddają wszystkie pieniądze do budżetu rodzinnego i są ograniczane w życiu towarzyskim. W wielu wypadkach nie mają prawa decyzji, kiedy i kogo poślubić. Szczególnie źle widziana jest praca dziewcząt niemających wykształcenia i pochodzących z niższych warstw społecznych. Zarówno dziewczęta studiujące na uniwersytecie, jak i pracujące są ściśle kontrolowane przez rodzinę, również w czasie kiedy przebywają poza domem⁵⁸.

W propagandzie islamskiej dominuje obraz kobiety jako istoty słabej, niezdolnej do obrony przed pokusami „świata zewnętrznego”, a zatrudnienie poza domem uznaje się za czynnik sprzyjający rozkładowi wartości religijnych. Aktywność zawodową dopuszcza się więc w przypadkach nadzwyczajnych⁵⁹.

Fakt, że przemiany obyczajowe, zwłaszcza te związane z rolami wypełnianymi przez kobiety, postępują niezwykle wolno znajduje przede wszystkim wyjaśnienie w bardzo silnym wpływie religii muzułmańskiej na życie Arabów. Islam pośród innym wielkich religii świata jest najbardziej obecny w życiu społecznym wiernych; jest głęboko zakorzeniony w psychice każdego z nich, bez względu na to, czy jest muzułmaninem praktykującym. Jest to religia, która kształtowała i kształtuje nadal zarówno życie indywidualne, jak i społeczne, a także organizację państwową swoich wyznawców⁶⁰.

Separacja płci, fundamentalna zasada rodziny arabskiej, jest nadal ściśle przestrzegana. Dlatego w Algierii są oddzielne poczekalnie dla mężczyzn i dla kobiet w szpitalach, na dworcach, na poczcie, wydzielane są ławki dla kobiet. Również oddzielne kolejki w sklepach, dla kobiet zawsze o wiele krótsze, bo na ogół mężczyźni zajmują się zakupami⁶¹. Zaś w Arabii Saudyjskiej występuje zakaz prowadzenia samochodu przez kobiety, który wiąże się z pragnieniem pod-

⁵⁷ Ibidem, s. 56.

⁵⁸ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 177.

⁵⁹ A. Barska, op. cit., s. 119.

⁶⁰ E. Puchnarewicz, op. cit., s. 165.

⁶¹ B. Zaorska, op. cit., s. 54.

dania ich większej kontroli. Saudyjka może więc udać się samochodem poza dom, ale w towarzystwie szofera. Ma on obowiązek zawieźć ją, gdzie sobie życzy, a potem zreferować mężowi, gdzie była, co robiła i z kim się spotykała⁶².

Wnioski

Porównując wstępne i końcowe rozważania dotyczące sytuacji kobiety w kulturze islamu w zakresie prawa do posług religijnych, prawa do modlitwy, wykształcenia czy pracy zawodowej można odnieść wrażenie, że w wielu dziedzinach życia mamy do czynienia ze sprzecznością. Z jednej strony deklarowana troska o dobro kobiety i szacunek dla niej, z drugiej zaś ograniczenie jej praw w wybranych aspektach życia. Muzułmanki mają zarazem prawa i przywileje, ale też obowiązki i ograniczenia. Taka jest właśnie rzeczywistość świata islamu.

Podsumowując można ponadto stwierdzić, że sytuacja współczesnej kobiety muzułmańskiej jest mocno zróżnicowana i zależna od wielu różnych czynników, jak region geograficzny, stopień zamożności kraju czy tradycja. Wynika to z uwarunkowań środowiskowych, społecznych, z dominacji świata męskiego, z odpowiedniego interpretowania dzieł sakralnych, jak i samej religii⁶³.

SOCIO-LEGAL SITUATION OF MUSLIM WOMEN IN TERMS OF ISLAM IN CHOSEN ASPECTS

(SUMMARY)

The article presents the issues related to the socio-legal status of women in the tradition of contemporary Islam. In Islamic countries, due to the extremely strong influence of religion and tradition, the problem of the position and role of women in Muslim society must be seen through the prism of religious and moral readings of Islam, family law and Islamic traditions on various aspects of family life. These three research areas can not be strictly distinguished because each of them is a part of the cultural synthesis. The authors discuss some aspects of Muslim life, such as religious services, the right to pray, inheritance, education, professional work.

⁶² S.K. Samir, op. cit., s. 34.

⁶³ Z. Lew-Starowicz, op. cit., s. 297.

SOZIAL-RECHTLICHE SITUATION DER MUSLIMISCHEN FRAU IN BEZUG AUF AUSGEWÄHLTE ASPEKTE DER ISLAMISCHEN TRADITION

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Artikel bedenkt den sozial-rechtlichen Status der heutigen Frau in der islamischen Tradition. Die islamischen Ländern, aufgrund des extrem starken Einflusses der Religion und Tradition, muss das Problem der Position und der Rolle der Frau in der muslimischen Gesellschaft durch das Prisma der religiösen und moralischen Werte des Islams, des Familienrechts und der islamischen Tradition über verschiedene Aspekte des Familienlebens gesehen werden. Diese drei Ebenen kann man nicht streng extrahieren, weil jede davon ein Teil der kulturellen Synthese ist. Die Autoren besprechen einige Aspekte des muslimischen Lebens, wie Gottesdienste, das Recht zu beten, Vererbung, die Möglichkeit der Ausbildung und Arbeit.